

I.
ULUSLARARASI
HOCA AHMED YESEVİ
SEMPOZYUMU

28-30 NİSAN 2016
ANKARA

İnceleme Araştırma Dizisi

Yayın No: 41

I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi
Sempozyumu Bildirileri

Editör

Prof. Dr. Ahmet KARTAL

Yayın Koordinatörü

Halil ULUSOY

ISBN

978-9944-237-55-0

Baskı Tarihi

Nisan 2017

Baskı

Merkez Repro Basım Yayın Ltd. Şti.

www.merkezrepro.com

Ahmet Yesevi Üniversitesi

Mütevelli Heyet Başkanlığı

Taşkent Cad. Şehit H. Temel Kuşuoğlu Sokak.

No: 30 06490 Bahçelievler/ANKARA

Tel: 0312 216 06 00 • Faks: 0312 216 06 09

www.ayu.edu.tr yayinlar@yesevi.edu.tr

Kitapta ifade edilen fikir ve görüşler sadece yazarlarının olup,
Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığının
görüşlerini yansıtmazlar.

Hoca Ahmed Yesevi'yi Hanefi Matüridi Kültür Havzasına Bağlayan Ard Alan ve Hakim es-Semerkandi

HİLMİ DEMİR*

Giriş

Hoca Ahmed Yesevi Türkistan coğrafyasında İslam'ı halk diline çevirmiş, *Hikmetler* adlı deyişleriyle göçebe toplumları İslam ile buluşturmuştur. Bütün Türk dünyasının manevî hayatında etkisi devam eden ve kendisine “Pîr-i Türkistan”, “Hazret-i Türkistan”, “Hazret Sultan” gibi yüceltici ünvanlar verilip ismi ve hatırası saygı ile anılan büyük bir mürşîd-i kâmilidir. O, aynı zamanda Türkler arasındaki ilk tasavvuf yolunun kurucusu bir mutasavvıftır. Sûfi bir şair ve tarikat sahibi bir mürşîd olarak kendi adıyla anılan Yesevîyye tarikatının kurucusu kabul edilir.

Hoca Ahmed Yesevi bugünkü Kazakistan'ın Sayram kasabasında doğmuştur.¹ İlk gençlik yıllarından itibaren de eğitimini tamamlamak üzere Buhara'ya gelmiştir.² Orada devrin ileri gelen alim ve mutasavvıflarından Şeyh Yusuf Hemedânî'ye intisap ederek, ilmi ve manevi eğitimine başlar.³ Ahmed Yesevi, Şeyh Yusuf Hemedânî'ye intisabını *Hikmet*'lerinde şöyle ifade etmektedir:

* Prof. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1988, s. 29.

² Köprülü, *age*, s. 64.

³ *Age*, s. 65.

Ben yirmiyedi yaşta pir'imi buldum,
Gördüğüm her sırrı perde ile sarıp örttüm,
Eşiğinde yaslanarak izini öptüm,
O sebepten Hakka sığınıp geldim işte.⁴

Hoca Ahmed Yesevi'nin hayatında önemli bir etkiye sahip olan Yusuf Hemadani ve Buhara çevresi O'nun Hanefi kimliği ile Maverâünnehir havzası arasındaki bağı gösteren en önemli kanıttır. Hoca Ahmed Yesevi bilindiği gibi *Hikmet*'lerdeki gibi saf, yalın bir halk adamı değildir. Aksine Buhara'da muhtemelen medrese eğitimi almış, farklı dini ilimlerde de ihtisas sahibi olmuştur. Bu açıdan onun *Hikmet*'lerindeki deyişlerinin ard alanında farklı dini ilimlerdeki derin ihtisasının rolü vardır. Özellikle onun Hanefiliği seçmesi ile bu ilmi havza ve *Hikmet*'lerine yansıyan dini kavrayışı arasındaki bağı aydınlatmak biz araştırmacılar için hala bir sırdır. Bununla birlikte bu bağı en önemli merkezinin Maverâünnehir bölgesi olduğunu dolayısıyla Buhara ve çevresinin hem Hoca Ahmed Yesevi'nin Hanefiliğinde hem de onun tasavvufi kişiliğinde önemli olduğunu göstermeyi düşünüyorum.

Buhara'nın İlmî Kültürel Coğrafyasına Bakış

Buhara İslam'ın kubbesi gibidir, uzun yüzyıllar fakih ve âlimlere ev sahipliği yapmıştır. Geçmiş asırlardan beri her çağda o, her bölgeden büyük din alimlerinin bulunduğu yer olmuştur.⁵ Mâverâünnehir, ilk fetih yıllarından itibaren idarî açıdan Horasan'ın bir parçası olarak kabul edilmiştir. Ancak IX. yüzyılda Sâmânîler döneminde bölgenin Horasan'dan ayrı ve özel bir statüye sahip olduğu bilinmektedir. Klasik dönemde Maverâünnehir beş ana bölgeye ayrılmaktaydı: Merkezde en geniş ve verimli topraklarıyla Buhara ve Semerkant, batıda Harizm (sonraları Hîve), Güneyde Saganıyan-Huttel, Ceyhun'un yukarısında Bedaşan, kuzeyde Fergana-Şaş bulunmaktadır.⁶

⁴ Hayati Bice, H., Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, Diyanet Vakfı Yayını, Ankara 1993, s. 11.

⁵ R. Nelson Frye, *Bukhara, The Medieval Achievement*, Norman, 1965, s. 1-4.

⁶ O. G. Özgüdenli, "Maverâünnehir", *DİA*, XXVIII, 2003, s. 177-178.

Tahiroğullarının 205-259/821-873 yılları arasında Horasan'da hâkimiyetlerini sürdürdüğü dönemde bölgede egemen olan Samanoğullarının Müslüman toplumun kültür ve ilmi gelişmesinde ciddi katkıları olmuştur. Samanoğullarının gelişmesi ve güçlenmesi konusunda Tahiroğullarının yaptığı önemli katkılardan biri de bilginin tabana yayılmasına yönelik faaliyetleridir. Abdullah b. Tahir “ilimle uğraşmak herkes için mümkün olmalıdır; ilim kendini korur ve değersizlerin yanında kalmaz.” diyerek bilginin toplumsal sınıflar arasında yayılmasını teşvik etmiştir. ir başka sözünde ise “Layık olan ve olmayan tüm insanlar arasında bilim yaygınlaştırılmalıdır. Bilim layık olmayana gitmekten kendini daha iyi korur.” demiştir. Gerçekten o devirde rivayete göre en yoksul köylülerin çocukları bile tahsil yapmak için şehirlere gidebilmekteydi.⁷

Buhara'nın en önemli özelliği de Hanefi mezhebinin önemli merkezlerinden biri olarak kabul edilmesidir. Mesela dönemin büyük fakih Ebu Hafsi'l-Kebir Ahmed b. Hafs'ın ünü de sadece Buhara ile sınırlı kalmayıp bütün Maverünnehir'e yayılmıştı. Kendisine “Maverünnehir'in Şeyhi”, “Doğunun Fakihî” gibi unvanlar verilen Ahmed b. Hafs etrafında fetvalarını esas alan büyük bir cemaat toplamıştı. Narşahi, Buhara'da onun sayesinde ilmin geliştiğini ve şehrin “İslam'ın Kubbesi” namını aldığını belirtmektedir. Hatta Narşahi uzak illerdeki alimlerin, çözemedikleri meseleleri Ebu Hafsi'l-Kebir'e havale ettiğini kaydetmektedir. Bunun arkasında Ahmed b. Hafs'ı yetiştiren alimlerin önemi son derece büyüktür. O, Bağdat'a gidip Hanefi mezhebinin önde gelenlerinden ders almış ve rey ekolünün önemli isimlerinden birisi olmuştur.⁸

Bölge uzun yıllar Türk hakimiyetinde kalmıştır. Sâmanoğulları hanedanını ortadan kaldıran Karahanlıların müdâhalesi, daha sonra Sâmanoğulları'nın yerine geçecek olan Gaznelilerin bölgede yükselmesini kolaylaştırmıştır. Gazneli sultanları da diğer Türk hükümdarları

⁷ Hasan Kurt, “Devlet Kurma Sürecinde Samanoğulları”, *AÜİFD* Cilt XLIV (2003) Sayı 2, s. 117.

⁸ Aktaran Hasan Kurt, “Devlet Kurma Sürecinde Samanoğulları”, s. 122.

gibi ilim ve edebiyatı , bilginleri ve şairleri korumuştur. Gazneli Sultan Mahmud'un Sünni, Hanefî ve mutaassıp bir devlet adamı olduğu bilinmektedir.⁹

Mâverâünnehir şehirlerinde hızla yayılan İslâm, medreselerde ege- men olan sünni tedrisatın yönlendirmesi ile ehl-i sünnet çizgisinde gelişt ve buna paralel olarak bölgede kurulan bütün devletler sünniliği, resmî devlet politikası olarak uyguladılar. Karahanlılardan Gaznelilere, Selçuklulardan Osmanlılara bu çizgi sürekli korunmuştur. Selçuklu- lar'ın ilk hükümdârlarından Tuğrul Bey Hanefî mezhebine bağlı din- dar bir insandır. Malazgirt fatihi Sultan Alparslan'ın, İmam A'zam'ın Bağdad'daki türbe ve camiinin tamiri ile bir Azamiye adıyla bir Hanefî medresesi kurulmasıyla Ebû Sa'id Muhammed el-Hârezmî'yi görev- lendirdiği bilinmektedir. Tarihi bir kader olarak Türkistan'daki bütün Türk devletleri de bir devlet politikası haline getirerek daima Hanefi- liği öncelemiştir.

Selçuklularda kurumlaştırılan sünni yaklaşım, siyasî egemenliği güçlendirici bir enstrüman olarak kullanılarak, başta Selçuklular'ın da mensubu oldukları Oğuz boyları olmak üzere göçebe Türk kitlelerinin iskânı ile şehirlerde yerleşmelerini teşvik etmiştir. İslâm inancına ve Mâtürîdî-Hanefî anlayışına sınımsız sarılan Selçuklular, henüz Müs- lümanlığa geçmeyen Türk boylarını İslamlaştırmayı devlet politikası haline getirmişlerdir. Dolayısıyla Hoca Ahmed Yesevî'nin geldiği böl- genin en önemli özelliği Sünni ve Hanefî olmasıdır.

Maveraünnehir ve Buhara'da Tasavvuf

Bir diğer önemli hususta bölgede tasavvufun çok önceden yayıl- maya ve yerleşmeye başlamış olmasıydı. 11. yüzyıla gelindiğinde Türk yurtlarının büyük bir alanında yaşayan insanların neredeyse tamamı İslamlaşmış ve Türkistan coğrafyası, İslâm medeniyeti dairesine gir- mişti. Maveraünnehir İslamlaştıktan sonra, -İslâm'ı yaşama tarzlarının en önde gelen damarlarından birisi olarak- tasavvufî hayatın, İslâm'ın

⁹ Cliford Edmund Bosworth,, The Later Gaznavids; Splendour and Decay, New York 1977., s. 74-75.

önceden takib ettiği yollardan bütün Türkistan'da yayılacağı kolayca tahmin edilebilecek bir olgudur.

F. Köprülü kanaatine göre, Ahmed Yesevî bölgesinde etkili olmaya başladığı zaman, Türk âlemi uzun bir zamandan beri (H. IV. asırdan) tasavvuf fikirlerine alıştığını zikreder. Ama bizim için asıl önemli olan Hoca Ahmed Yesevi Buhara'ya gelmeden önce bölgedeki tasavvuf ile Hanefilik arasındaki ilişkidir. Bilindiği gibi tasavvuf cereyanının başlıca merkezlerinden biri ve belki de birincisi olan Horasan'ın tasavvuf ve tarikat gelenekleri Mâverâünnehr'e geçmiş, X. yüzyılda Buhara, Semerkand, Fergana ve Kâşgar gibi kültür merkezlerinde sûfilik akımı yayılmıştı.

Köprülü'ye göre, "halk velileri olan Türkmen 'baba'larında eski Türk 'kam-ozan'larının İslâmlaşmış şeklini görmek din tarihçisi için bir zorunluluktur. 11. yüzyıldan itibaren ise başta İran ve Azerbaycan olmak üzere İslâm ülkelerinde dervişlik ve özel bir görünümü olan kalenderlik yaygınlık kazanır. Din gayreti, Allah aşkı ve Rasûlullah ve ehl-i beyt muhabbeti ile donanmış ve çoğunun adı tarih içerisinde gaybe karışmış birçok adsız derviş tarafından göçebe Türkler arasına enerjik bir aksiyon ve vecd dolu bir heyecanla yeni bir inanç sistemi akideler götürülüyordu. Bu dervişler, ilginç bir şekilde, fetihlerin öncü birlikleri gibi sınır boylarını mesken tutuyorlardı.

Ahmed Yesevî 11. yüzyılda dünyaya geldiğinde, Türk dünyası epeyce uzun bir zamandan beri -herhalde 10. asırdan beri- tasavvuf fikirlerine alışmış, mutasavvıfların menkıbe ve kerâmetleri yalnız şehirlerde değil, göçebe Türkler arasında bile yayılmıştı. Ritmik melodili ilahîler, heyecan verici mistik şiirler okuyan, Allah rızası için halka dua eden, cennet bahçelerinin ve Allah aşkının yollarını gösteren "Bâb" veya "Ata" ünvânı ile anılan dervişler, Türkler tarafından dinî bir kudsiyet verdikleri kadim zamanların kam ve mistik ozanlarına, esrarengiz güçlere sahip olduklarına inanılan baksılara benzeterek kabul ediliyorlardı.

Fakat burada asıl önemli olan bu yayılmanın X. Yüzyıldan önce nasıl geliştiği ve bunun Hanefilikle ilişkisi olup olmadığıdır. XI. yüzyılda Horasan bölgesinde tasavvufun izleri konusunda çok fazla bilgiye sahibiz. Herat, Nişabur, Merv hicrî III. asırda mutasavvıflarla nasıl

dolmaya başlamışsa, hicrî IV. Asırda Buhara ve Fergana'da da şeyhlere tesadüf edilmeye başlanmıştır. Hatta Fergana'da Türkler kendi şeyhlerine "Bab", yani "Baba" namını vermişlerdir. Horasan'a herhangi bir münasebetle gidip gelen Türkler arasından da mutasavvıflar yetişmiştir. Meşhur Ebû Said Ebu'l-Hayr'ın çok hürmet ettiği Muhammed Maşûk Tûsî ile Emîr Ali Ebû Halis Türk idiler. İşte bu sayede, Türkler arasında tasavvuf cereyanı yavaş yavaş kuvvetlenmiş, Buhara, Semerkant gibi büyük İslâm merkezlerinden dervişler aracılığıyla göçebe Türklerle de ulaşmaya başlanmıştır.¹⁰

Ebû Saîd Fazlullah b. Ebi'l-Hayr Ahmed b. Muhammed el-Meyhenî (ö. 440/1049) Tekke âdâbını tesbit eden ve düzenlediği semâ meclislerinde okuduğu âşıkane rubâîlerle tanınan Horasanlı bir mutasavvıftır. Ebü Said fıkıh, tefsir ve hadis bilgisini ilerletmek için Merv'e gitmiş, burada Şafii fıkıh alimi Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Hazri'nin vefatından sonra beş yıl boyunca, Ebu Bekir Abdullah b. Ahmed el -Kaffal el-Mervezi'nin derslerine devam ettiğini biliyoruz. Said'in Hocalarının şafî olması bizim için oldukça önemlidir. Dolayısıyla bölgede tasavvufun çok yönlü ve etkin bir rolü bulunduğu anlaşılmaktadır.

Yusuf Hemedânî Fakih ve Mutasavvıf

Bilindiği gibi Ahmed Yesevî, Arslan Baba'nın vefatından bir müddet sonra zamanın önemli İslâm merkezlerinden biri olan Buhara'ya gitmiştir. Bu şehirde devrin önde gelen âlim ve mutasavvıflarından Şeyh Yûsuf el-Hemedânî'ye intisap ederek onun irşad ve terbiyesi altına girmiştir. Yûsuf el-Hemedânî'nin vefatı üzerine irşad mevkiine önce Hâce Abdullah-ı Berkî (ö.1160-61), onun vefatıyla Hâce Hasan-ı Endekî geçmiştir. 1160 yılında Endekî'nin de vefatı üzerine Ahmed Yesevî irşad postuna oturmuştur. Bir müddet sonra, vaktiyle şeyhi Yûsuf el-Hemedânî'nin vermiş olduğu bir işaret üzerine irşad makamını Şeyh Abdulhâlik-i Gucdüvânî'ye bırakarak Yesi'ye dönmüş ve vefatına kadar (1166?) burada irşada devam etmiştir.

¹⁰ Fuad Köprülü, age,s. 17-18.

Bu açıdan izini sürmemiz gereken bir diğer şahsiyet Hoca Ahmed Yesevi'nin şeyhi Ebû Ya'kub Yûsuf b. Eyyûb el-Hemedânî (ö. 535/1140)'dir. On sekiz yaşında iken ilim tahsili için gittiği Bağdat'ta Şâfiî fakihî ve Bağdat Nizâmiye Medresesi'nin müderrisi Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin ders halkasına katıldı.¹¹ Daha sonra İsfahan'da Hamd b. Velkîz'den, Buhara'da Ebü'l-Hattâb Muhammed b. İbrâhim et-Ta-berî'den ve Semerkant'ta Ahmed b. Muhammed b. Fazl el-Fârsî'den ders alıp hadis dinledi. Fıkıh ve kelâm tartışmalarından sıkılıp tasavvufa yöneldi. Bu yönelişte muhtemelen sûfîmeşrep olduğu bilinen Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin de etkisi olmuştur. Hemedânî'nin tasavvuf yolunda Abdullah-ı Cüveynî ve Hasan-ı Simnânî'den faydalandığı nakledilmektedir.

Bâtınilerle mücadele eden Selçuklu Hükümdarı Sultan Sencer'in Yûsuf el-Hemedânî'nin tekkesine 50.000 dinar göndermesi, bu dönemde diğer sünni âlim ve mutasavvıflar gibi onun da devlet tarafından desteklendiğini göstermektedir. Bu desteğin nedeni muhtemelen dini emirlere son derece bağlı olan Yûsuf el-Hemedânî sahv ve temkini esas alan bir tasavvuf anlayışına sahipti. Keramete ve keramet göstermeye iltifat etmez, sekr ve vecdin tesiriyle zuhur eden ölçüsüz söz ve davranışları doğru bulmamasıdır. Buda onun aldığı fıkıh ve kelim gibi eğitimler ile tasavvufî bir kültür arasında kurduğu dengeyi göstermektedir.¹²

Ayrıca Yusuf el-Hemedânî'nin Risalelerde esasen tevhid, akide, tasavvuf ve adapla ilgili konuları birleştirdiği ve bu konuda *Rûtbetü'l Hayat* adlı bir risale yazdığını da biliyoruz. Soru cevap şeklinde farsça yazılan bu eserde Hemedânî, İslam akaidine ait sekiz soruya cevap verir. Hayat nedir? İman ve İslam arasında fark var mıdır? Kader, zikir ve fikirle ilgili verdiği cevaplar yer alır. Verdiği cevaplardan ve aktarılan bilgilerden İtikatta Matürîdi ve fıkıhta Hanefî olduğu bilinmektedir.¹³

¹¹ Zehebi, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru A'lami'n-Nubela*, XX, Dimeşk, 1987, s. 67.

¹² Necdet Tosun, "Yusuf Hemedânî", İA, cilt: 44; s. 13.

¹³ Fatkhiddin Mansurov -Faudzinaim Hj. Badaruddin, "Hace Yusuf Hemedani: İki Büyük Sufi Tarikatının İlham Kaynağı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 26, Temmuz-Aralık 2011, s. 168.

Hem Hemedâni'nin hem de Ebu Said gibi diğer mutasavvıfların eğitiminde ciddi bir fıkhi ağırlık olduğu ve Şafi hocaların varlığı gözlerden kaçamaktadır. Buda Horasan ve Maverâünehir bölgesinde Şafilığın tasavvufun taşıyıcı dinamiklerinden biri olduğunu gösterir. Özellikle de V./XI. asırda Horasan sufilerinin çoğu Şafilığı benimsiyordu.¹⁴ İbn Munevver, İmam Şafii zamanından itibaren bütün Sufi Şeyhlerin Şafii olduğunu ve aslında başka ekollere başka kimselerin bile sufi meşref olduktan sonra şafilığı benimsediklerini kaydeder.¹⁵ Orneğin, İbn Hafif el Şirazi (o.371/982), Ebu Nasr es-Sarrac (o.378/988), es-Sulemi (o.412/1021), Ebu İshak el-Kazeruni (o.426/1035), Ebu Nuaym el-İsfahani (o.430/1038), Kuşeyri (o.465/1072) buna örnek olarak verilebilir.

Bunun akabinde de, Eş'arilik Sufiliğin önemli taşıyıcı dinamiklerinden biri olacaktır. Eşariliğin Sufilikle tanışmasının kökleri bizzat Eşarîde ve öğrencilerinde gizlidir. Öyle ki Bündâr b. Hüseyin e ş-Şirâzî, İbn Hafif eş-Şirâzî, Ebû Sehl es-Su'lûkî gibi sufiler, Eş'arî'nin zaten sınırlı sayıdaki öğrencilerindendi ve Eşariliğin tasavvufla temasını sağlayan ilk dönem âlimlerindendi.¹⁶

İbn Hafif gibi Eşarilik-Sufilik ilişkisine toplumsal düzeyde yön veren ve doğrudan katkıda bulunan bir diğer isim Kazeruniyye tarikatının kurucusu olan Ebû İshâk el-Kâzerûnî'dir (ö.426/1035). Ebu İshak tarafından kurulan Kazeruniyye tarikatı, kurumsal yapılanma ve örgütlenme açısından bir tarikat niteliği taşıyan ilk oluşum olarak kabul edilmiştir.¹⁷ Bu husus sufi Eş'arilik tipinin özellikle Horasan'da yayılmasına ve geniş taraftar bulmasına yol açmıştır. Kazeruniyye tarikatı, daha sonra İshakiyye ve Muriidiyye gibi isimler altında Azerbeycan, Suriye ve Anadolu içlerine kadar yayıldı.¹⁸ Köprülü, tarikatın

¹⁴ Bosworth, *age*, s. 173.

¹⁵ İbn Munevver, *Tevhidin Sırları*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, 2004, s. 53, 55.

¹⁶ Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2011, s. 90.

¹⁷ Kalaycı, *age*, s. 92-94.

¹⁸ *Age*, s. 94.

Anadolu'da bilinen isminin İshakiyye olduğunu ve özellikle de Timur sonrası süreçte bölgeye taşındığını kaydetmektedir.

Sonuç olarak bölgede tasavvuf hem fıkıh hem de kelim ile içli dışlı olacak şekilde yerleşmiştir. Bölge uleması için tasavvuf Fıkıh ve Kelam ilmiyle uğraşmaya bir engel değil aksine bu ilimlere dayanarak kendine meşruiyet bulan bir disiplindir. Bu açıdan Hoca Ahmed Yesevi'nin tasavvuf anlayışı ilimsiz olmaz. Tasavvuf cehalet üzerine kurulu bir bilgi değil, aksine zahiri ilimlerde ilerlemekle kazanılan bir merhale gibidir. 157. Hikmetinde Hoca Ahmed Yesevi bunu şöyle izah eder:

“Durmadan yürüyüp alimlerden ilim öğrendik,
Her ne bildiğimiz ilmimizle amel kıldık,

Hoca Ahmed Yesevi'nin Ard alanı Olarak Hakim es-Semerkandi

Görüldüğü gibi Hoca Ahmed Yesevi Buhara'ya gelmeden önce bölgede tasavvufi bir kültür vardır ve bu kültür üzerinde de Hanefilik-Şafilik ve Kelam çok baskındır. O halde Hoca Ahmed Yesevi'nin Hanefiliği tercihinde etkili olan tasavvuf ve Hanefilik bağı nasıl kurulmuştur ve nereden gelmektedir. İşte bu noktada ben bölgede yazdığı itikat metni ile oldukça etkili olan Hakim es Semerkandi'ye dikkat çekmek istiyorum. Ebü'l-Kāsım İshâk b. Muhammed b. İsmâil el-Kādî el-Hakîm es-Semerkandî (ö. 342/953). Hocası ünlü sûfi Ebû Bekir el-Verrâk'ın vefat tarihinden (280/893) hareketle 260 (874) yıllarında doğmuş olduğu söylenebilir. Doğum yerine nisbetle Semerkandî, hikmetli öğütleri ve uzun müddet yürüttüğü Semerkant kadılığı sırasında verdiği isabetli kararlarından dolayı “Hakîm” olarak anılmıştır. Bu unvan zamanla kendisini diğer Semerkant ulemâsından ayıran bir alem haline gelmiştir. Ben bu ünvanın aynı zamanda onun sufi meşrep niteliğinden dolayı verildiğini düşünülebilir.

Hocası Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Fazl el-Verrâk el-Hakîm et-Tirmizî (ö. 280/893)'dir. Aslen Tirmizli olup daha çok Belh'te ikamet etmiştir. Bir dönem hadis rivayetinde bulunmuş, fakat daha sonra müridliğe engel teşkil ettiği gerekçesiyle hadis rivayetini bırakmıştır. Verrâk'ın fikirlerinin şekillenmesinde velâyet konusundaki görüşleriyle

tanınan Hakîm et-Tirmizî'nin önemli etkisinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Onun, şeyhi gibi "Hakîm" sıfatıyla şöhret kazanmasının sebebi de bu olmalıdır. İlk dönem kaynaklarında Hakîm et-Tirmizî'ye dair hemen bütün menkıbeler ondan nakledilmiştir. Verrâk halkı âlimler, fakirler (sûfiler) ve emîrler şeklinde üç gruba ayırır. Bunlardan her birinin kendi sorumluluk alanlarına göre davranmasını toplumun sağlıklı biçimde varlığını sürdürmesinin temel şartı kabul eder. Ona göre âlimlerin sorumluluğu ibadetle, sûfilerinki ahlâkla, idarecilerinki geçimle alâkalıdır. Âlimlerin bozulması şeriata bağlılığın gevşemesine, sûfilerin bozulması halkın ahlâkının zayıflamasına, idarecilerin bozulması geçim sıkıntısına sebebiyet verir. Her kesim kendisiyle ilgili hususlara özen göstermeli ve birbirleriyle münasebetlerine dikkat etmelidir. Aksi takdirde toplumun çözülüp dağılması kaçınılmazdır. Verrâk devlet adamlarının âlimlerden uzak durdukları sürece bozulacaklarını, âlimlerin devlet adamlarıyla içli dışlı oldukları sürece fesada uğrayacaklarını, dervişlerin hürmet ve itibar talep ettikçe durumlarının kötüleşeceğini söyler. Ahlâkla tasavvuf erbabı arasında kurduğu ilişki çerçevesinde sûfilere önemli bir görev yükleyen Verrâk onların sorumluluk alanına giren ahlâkın bozulması durumunda fâsikların sâlihlerle, zalimlerin âdillere, kâfirlerin müslümanlara galip geleceğini öne sürer. Verrâk'ın bir eseri *Risâle fi'l-Hikme ve't-tasavvuf* adını taşımaktadır. Eski kaynaklarda zikredilmeyen Kitâbü'l-Âlim ve'l-müte'allim de (İskenderiye Belediye Ktp., nr. B. 1218) ona nisbet edilmektedir.¹⁹

Aynı şekilde talebesi Hakkında Hakim es-Semerkanî de süfiyeye ait bazı tabakat kitaplarında bilgi bulunması, Kelabazi'nin onu muamele konusunda eser veren süfiye arasında sayması açısından önemlidir. Ayrıca tasvufi hikmet ve irşadlarının mevcut olması gibi sebeplerle onun kelam, fıkıh ve tefsir yanında tasavvufla da uğraştığını ve zahidane bir hayat sürdüğünü söylemek mümkündür.²⁰

Ayrıca Sevau'l-A'zam metnine bakarsak bu metinde de Evliyanın kerametinin meşrulaştırılması, cemaat yapılan vurgu, ihlâsa, tövbe ve

¹⁹ Bkz. Salih Çift, "Ebu Bekir Verrak", İA, yıl: 2013, cilt: 43, sayfa: 58-59.

²⁰ Bkz. Mustafa Can, "Hakim es-Semerkanî", İA, yıl: 1997, cilt: 15, sayfa: 193-194.

pişmanlığa ait yorumlar , şükre ve cömertliğe çekilen dikkat giib bir çok husus bu metni diğer akaid metinlerinden ayırmaktadır.

Yine Hanefi ulemayı destekleyen Samaniler'in emiri İsmail b. Ahmed (275-295/892-907) Semerkant, Buhara ve diğer Maveräünnehir kasabalarındaki alimleri toplayarak onlardan sapıklığın yayılma tehlikesine karşı Sünni inancı açıklamalarını istemiştir. Bu alimler de Sünni amentünün prensiplerinin tespiti ve yorumu görevini Matüridi'nin akranı olan Hanefi alim Ebü'l-Kasım İshak b. Muhammed el-Hakim es-Semerkandi'ye (ö. 342/953) vermişlerdir. Şeyh de es-Sevadü'l-a'zam ismiyle meşhur olan eserini kaleme almış ve bu eser Samaniler döneminin resmi ilmihali olmuştur.

Semerkandi'yi ve yazdığı metinlerin bölgedeki etkisini düşündüğümüz de Hoca Ahmed Yesevi'yi Yusuf el Hemedani ile buluşturan Hanefi-Sünni kültür köprüsünün ve halkanın Semerkandi ile tamamlandığını düşünebiliriz.

Semerkandi'nin Sevadü'l-A'zam metni bir akaid metni olduğu kadar bir ahlak ve zühd metni özelliğini de taşır. Özellikle iyi amellerin işlenmesinde ihlase yapılan vurgu, karşılaşılan belalara yönelik sabrı tavsiye etmesi, şükür ve cömertliğe yapılan vurgu bunu açıkça göstermektedir.

Sonuç

Hoca Ahmed Yesevi ilimsiz, ümmi bir mütefekkir değil aksine Yusuf el Hemedani'nin derin fıkhi ve kelami bilgisinden ve tasavvufi kültürden beslenmiştir. Hoca Ahmed Yesevi'yi önemli kılan onun Buhara'da aldığı ilmi eğitimidir. Hikmet'inde de sıklıkla vurguladığı gibi onun din adına konuşanlardan, sahte şeyhlerden rahatsız olduğu ve cehaleti sermaye yapanlara karşı olduğu açıktır. Bu nedenle Hoca Ahmed yesevi'nin büyüklüğü medrese aldığı bilgileri halk irfanına çevirebilme becerisi ve başarısıdır. Ayrıca onun sahip olduğu bu halk irfanın ard alanın da Hanefi geleneğin önemli bir payı vardır. Hanefiliğin tasavvuf ve hikmetle buluşması ise çok daha erken bir evrede Hakim es Semerkandi'de olmuştur. Bu açıdan Semerkandi Hemedani ve Hoca Ahmed Yesevi'yi aynı kültür havzasının bir devamı olarak görmek mümkündür.